

پژوهش‌ها در معماری اسلامی ۹

شماره شایا: X 980 - 2382

فصلنامه علمی - پژوهشی
قطب علمی معماری اسلامی
سال سوم - شماره چهارم - زمستان ۱۳۹۴

- الگوی پنهان حاکم بر نظام استقرار فضایی در مسکن ایرانی - اسلامی (بررسی موردی خانه رسولیان یزد)
حسنعلی پورمند / فاطمه طباطبایی ملاذی
- بررسی ابزارها و روش‌های ایجاد محرمیت در خانه‌ی زینت‌الملک شیراز منطبق بر آیات و روایات اسلامی
کوروش مؤمنی / ندا ناصری
- بررسی اهمیت، اولویت و اصالت فضای باز در مسجد
امیر سلمانی / محمدحسین رحیمی / مهدی خاکزند
- مقایسه سبک شناختی معماری مساجد ایرانی و شعر فارسی
افسانه خاتون آبادی
- مدیریت شهری دوران اسلامی در فضاهای اقتصادی شهر و توسعه و بکارگیری آن در شهرهای ایران امروز
محمد حسین شریف زادگان / بهزاد ملک پور اصل
- مقایسه‌ی تحلیلی نگرش غربی حفاظت با جهان بینی اسلامی در تبیین وجوه فراکالبدی میراث معماری
رضا ابوئی / محمدرضا اولیاء / زهره یادگاری / شهاب افاضت
- نقش مرمتگر در مرمت ابنیه‌ی حوزه‌ی فرهنگ و تمدن اسلامی؛ تأملی بر مبانی رویکردهای مرمتی در دانش مرمت بر اساس عامل انسانی مرمت
محمود ارژمند / احمد امین‌پور

مدیر مسئول: معاونت پژوهشی دانشگاه علم و صنعت ایران

سر دبیر: مهندس عبدالحمید نقره کار

مدیر داخلی: دکتر محمد منان رئیسی

ویراستار ادبی فارسی: سارا متولی

کارشناس مجله: امیرحسین یوسفی

ویراستار انگلیسی: امید خزانین

هیأت تحریریه:

دکتر سید غلامرضا اسلامی : دانشیار دانشگاه تهران

دکتر حسن بلخاری : دانشیار دانشگاه تهران

دکتر مصطفی بهزادفر : استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر محمد رضا پور جعفر : استاد دانشگاه تربیت مدرس

دکتر مهدی حمزه نژاد : استادیار دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر اسماعیل شیعه : استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر منوچهر طیبیان : استاد دانشگاه تهران

دکتر محسن فیضی : استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر حمید ماجدی : دانشیار واحد علوم تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی

دکتر اصغر محمد مرادی : استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر غلامحسین معماریان : استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر فاطمه مهدیزاده سراج: دانشیار دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر محمد نقی زاده: استادیار واحد علوم تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی

دکتر علی یاران : دانشیار وزارت علوم تحقیقات ، فناوری

طراح جلد و صفحه آرا: امیرحسین یوسفی

قیمت: ۱۰۰۰۰ ریال

لیست داوران این شماره:

دکتر بهمن ادیب زاده: دانشیار دانشگاه شهید بهشتی
دکتر آریتا بلالی اسکویی: استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز
دکتر لیدا بلیلیان اصل : استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز
دکتر محمدرضا بمانیان، استاد دانشگاه تربیت مدرس
دکتر مهدی حمزه نژاد: استادیار دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر محمدمنان رئیسی: استادیار دانشگاه علم و صنعت
دکتر سید محمدحسین ذاکری، استادیار دانشگاه شیراز
دکتر مینو قره بیگلو: استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز
دکتر علی عمرانی پور: استادیار دانشگاه کاشان
دکتر محمدباقر کبیرصابر: استادیار دانشگاه تهران
دکتر منصوره طاهباز: دانشیار دانشگاه شهید بهشتی
دکتر جعفر طاهری: استادیار دانشگاه فردوسی مشهد
دکتر ابوالفضل مشکینی، استادیار دانشگاه تربیت مدرس
دکتر قاسم مطلبی: استادیار دانشگاه تهران
دکتر اصغر محمد مرادی: استاد دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر فاطمه مهدیزاده سراج: دانشیار دانشگاه علم و صنعت ایران
دکتر سیدرسول موسوی حاجی: دانشیار دانشگاه مازندران
دکتر مسعود ناری قمی: استادیار دانشگاه کاشان
دکتر احد نژاد ابراهیمی: استاد یار دانشگاه هنر اسلامی تبریز
دکتر پریسا هاشم پور: استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز
دکتر بهزاد وثیق: استادیار دانشگاه صنعتی جندی شاپور

نشریه پژوهش‌های معماری اسلامی بر اساس مجوز کمیسیون نشریات
وزارت علوم تحقیقات و فناوری به شماره ۱۳۷۲۰۶/۱۸/۳ مورخ
۹۳/۷/۲۸ از شماره نخست دارای اعتبار علمی پژوهشی می باشد.

این مجله در پایگاه های (SID) و (ISC) نمایه می شود.

مقایسه‌ی تحلیلی نگرش غربی حفاظت با جهان‌بینی اسلامی در تبیین وجوه فراکالبدی میراث معماری

رضا ابوتی *

عضو هیئت علمی دانشکده مرمت و حفاظت دانشگاه هنر اصفهان، استادیار دانشگاه هنر اصفهان

محمد رضا اولیاء

عضو هیئت علمی دانشکده معماری دانشگاه یزد

زهرا یادگاری **

دانشجوی دکترای مرمت بنا دانشگاه هنر اصفهان (نویسنده مسئول)

شهاب افاضت ***

مهندس معماری دانشگاه یزد.

تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۴/۸ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۴/۱۱/۲۷

چکیده:

در خلق و تداوم حیات میراث معماری وجوه متعدد فراکالبدی تأثیرگذار بوده و هست، لذا شناخت این وجوه در حفاظت آثار هر سرزمین، امری مهم و ضروری می‌نماید. امروزه پیوستن شتابزده سرزمین‌های دارای پیشینه تاریخی به جریان حفاظت مدرن، موجبات تغییر در تعریف و فهم وجوه فراکالبدی آثار این سرزمین‌ها را فراهم کرده است. توجه به این امر از دو جهت ضروری می‌نماید: اولاً تأثیری که تغییر در فهم وجوه فراکالبدی در نگرش امروز حفاظت ایران برجای می‌گذارد و ثانیاً ضرورت انتقال وجوه فراکالبدی نهفته در آثار به نسل‌هایی که در آینده با آن‌ها مواجه می‌شوند.

در این راستا مقاله حاضر به دنبال پاسخ به این سؤال است که آیا می‌توان از وجوه فراکالبدی مطرح شده در نگرش غربی حفاظت برای تبیین وجوه فراکالبدی آثار معماری ایران بهره جست؟ لذا با نگاهی به مفهوم فراکالبد در جریان حفاظت غرب، نسبت این نگاه را با منظر ایرانی - اسلامی مورد ارزیابی قرار می‌دهد. مقایسه تحلیلی نشان می‌دهد وجوه فراکالبدی مطرح شده در این نگرش دربرگیرنده تمامی وجوه موجود در میراث معماری ایران از منظر ایرانی - اسلامی نیست؛ و غایت این وجوه در دو نگرش، با یکدیگر متفاوت است که از تفاوت در جهان‌بینی و مبانی دو نگرش سرچشمه می‌گیرد. همچنین از آنجاکه وجوه فراکالبدی حفاظت و معماری از منظر اسلامی، درهم‌تنیده با باور توحیدی و جهان‌بینی معادی انسان است؛ کیفیت عمل، روش حفاظت و حتی خصلت‌های درونی انسان حائز اهمیت می‌باشد و در نتیجه در این نگاه تمامی این عوامل در حفظ و انتقال وجوه فراکالبدی این میراث ایفای نقش می‌کنند.

واژه‌های کلیدی: وجوه فراکالبدی، میراث معماری اسلامی ایران، جهان‌بینی اسلامی، نگرش غربی حفاظت.

مقدمه و بیان مسئله تحقیق

میراث فرهنگی و معماری هر سرزمین نمودی از منظومه باورها، جهان‌بینی، روش‌های زیستن و ساختن مردمان آن سرزمین است. ملاصالحی به حضور این معانی مستتر در میراث فرهنگی اشاره می‌کند: «در لایه‌های درونی‌تر صورت‌ها، معناها، انگیزه‌ها و نظامی از ارزش‌ها و باورها حضور دارد» (ملاصالحی ۱۳۹۱، ۲۸۸). در این مقاله از این وجوه به‌عنوان «وجوه فراکالبدی آثار معماری» نام برده شده و منظور از آن تمامی وجوه غیرمادیست که در تکوین اثر معماری یا در تداوم حیات آن به شکل مستقیم یا غیرمستقیم اثرگذار هستند. امروزه کمتر توجه به این وجوه در روش و نوع نگاه رایج به حفاظت ایران، مدنظر قرار گرفته است. در کتاب «میراث فرهنگی در ایران» به این موضوع اشاره گردیده: «در آثار چیزی فراتر از فیزیک اثر وجود دارد که اگر امروزه به‌خوبی درک نمی‌شود به جهت آن است که ما در روش‌های مواجهه با این آثار این بُعد را کمتر موردتوجه قرار داده‌ایم» (حجت ۱۳۸۰).

امروزه به دلیل تغییر در نوع نگرش انسان و سیطره نگاه کمی بر حیات بشرشناخت بسیاری وجوه فراکالبدی در آثار گذشتگان دشوارتر گشته است. «یوکیلهتو» این موضوع را با بیان دگرگونی اساسی که جامعه‌ی مدرن را از دنیای دیرین متمایز می‌سازد؛ تشریح کرده که داشتن درکی کامل از منزلت میراث فرهنگی را مشکل و حتی با کمی اغراق محال نموده است... (یوکیلهتو ۱۳۸۷، ۶).

مفاهیم نوین حفاظت که به تصریح بسیاری اندیشمندان این حوزه اساساً غربی می‌باشد؛ به بسیاری از کشورهای جهان راه یافته است. یکی از مشکلات این حوزه، ترجمه‌ی مفاهیم و واژگانی است که اغلب در معانی متفاوتی به‌کاررفته‌اند (حبیبی و مقصودی ۱۳۸۱، مقدمه) و تشابهات لغوی ایجاد شده مسبب خلط معنایی آن با مفاهیم مشابه در نگرش سنتی این سرزمین‌ها می‌گردد. از سوی دیگر بخش عمده‌ای از روش‌ها، سبک‌ها، تعاریف و حتی واژگان از آنجا که عمدتاً با وجوه عملی و تکنیکی توأم هستند؛ خنثی فرض شده و اجازه‌ی ورود به نظام حفاظت در کشورهای شرقی و سنتی را یافتند و به تدریج منجر به قلب^۲ مفاهیم و مضامین فراکالبدی

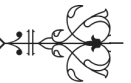
حفاظت در این کشورها شدند. بی‌شک فهم و اشاره به وجوه فراکالبدی در نگرش غربی نشان‌دهنده‌ی توجه و تلاش در احیای آن ورای حفظ کالبد آثار بوده که واجد ارزش است؛ لیک همان‌گونه که در مبانی حفاظت معاصر این موضوع مطرح شده؛ برای حفظ ارزش‌های بومی رجوع به مبانی فکری و نظری هر سرزمین ضروری است (ر.ک به متن بیانیه کبک و عباسی ۱۳۹۲، ۲۰-۱۷؛ حجت ۱۳۸۰، ۲). نویسندگان بر این باورند همان‌گونه که امور کالبدی و مادی در میراث فرهنگی هر سرزمین نیازمند حفظ و نگهداری است؛ امور معنایی نیز نیازمند مراقبت و حفظ هستند. از آنجاکه مرحله‌ی اول در حفاظت، شناخت می‌باشد؛ لذا مقاله‌ی حاضر به‌عنوان گام نخست در این مسیر سعی دارد ابتدا نگرش رایج حفاظت جهانی را در مواجهه با ابعاد فراکالبدی آثار معماری بازخوانی نماید و در ادامه با رجوع به سنت حفاظت ایران و مبانی فکری اثرگذار بر آن، نسبت این وجوه را در اندیشه ایرانی-اسلامی با نگرش جهانی حفاظت آثار قیاس می‌کند. البته تلاش‌های ارزشمندی در این زمینه انجام شده که در پیشینه‌ی موضوع بدان اشاره شده است و از دستاوردهای این تحقیقات نیز بهره گرفته شده است.

روش تحقیق

این مقاله برای بررسی وجوه فراکالبدی در نظریات غربی حفاظت، به متون بین‌المللی، منشورها و آراء اندیشمندان حوزه حفاظت معماری رجوع و این متون را در سه دسته بررسی و نحوه‌ی تبیین وجوه فراکالبدی در این سه دسته را استخراج نموده است. در این مجال، تنها از جریانات فکری غرب که مستقیماً بر جریان حفاظت اثرگذار بوده‌اند؛ نام برده شده است. منبع تشخیص این جریانات نیز در کنار مطالعات و تحلیل نگارندگان؛ کتاب تاریخ حفاظت معماری است که هر دوره از تاریخ حفاظت را با اشاره مختصری به جریانات فکری غرب شرح داده است.

در حوزه‌ی حفاظت معماری در ایران از منظری به نام منظر ایرانی-اسلامی در حفاظت نام برده شده که منظور از آن تأثیر اندیشه و باور اسلامی بر سنت حفاظت^۳ آثار معماری در ایران دوره اسلامی است. برای شناخت این منظر در حفاظت می‌توان از روش‌های مختلفی بهره جست. ابتدا تلفیق

مطالعات معماری دیده می‌شود و کمتر حوزه‌ی حفاظت را متأثر ساخته است.

با جهانی‌شدن جریان حفاظت و پیوستن بسیاری کشورها از جمله ایران به این جریان، اغلب رویکردهای جهانی مطرح شده، بر نگرش حفاظت پیشین در این سرزمین‌ها اثرگذار شد. و بر نوع فهم و مواجهه با آثار و حتی درک وجوه فراکالبدی آن نیز مؤثر بوده است. نگاهی به متون آموزشی حفاظت و مرمت در ایران که اغلب یا ترجمه کتاب‌های غربی یا متأثر از ترجمه‌اند این موضوع را نشان می‌دهد (براندی ۱۳۸۷؛ ویناس ۱۳۸۹؛ حبیبی و مقصودی ۱۳۸۱؛ مندگاری ۱۳۹۰؛ فلامکی ۱۳۸۳).

مطالعاتی نیز سعی در شناسایی و بازفهم اصول و مبانی حوزه‌ی حفاظت ایران از خلال رجوع به منظر ایرانی-اسلامی و یا سنت حفاظت داشته‌اند. «حجت» در رساله‌ی دکتری خود تلاش کرده از خلال متون و قواعد دین اسلام رویکردی جهت سیاست‌گذاری حفاظت میراث فرهنگی در یک کشور اسلامی ارائه نماید (حجت ۱۳۸۰). همچنین در رساله‌های مطالعاتی دوره دکتری حفاظت در چند سال اخیر به موضوعات مرتبط با زمینه ایرانی-اسلامی اقبال وجود داشته و به برخی وجوه فراکالبدی اثر اشاراتی شده است (عباسی ۱۳۹۴؛ صالحی ۱۳۹۴؛ ارژمند ۱۳۹۴).

۱. وجوه فراکالبدی مرتبط با آثار معماری در نگرش غربی حفاظت

رویکرد نوین در مرمت‌در اروپا و به‌خصوص در سده هجدهم میلادی شکل گرفت (یوکیلهتو ۱۳۸۷، ۱) و به تدریج به جنبشی جهانی تبدیل شد. مقاله حاضر این جریان را در مواجهه با امور فراکالبدی به سه دسته تقسیم می‌کند:

دسته اول از آغاز جریان نوین حفاظت در غرب تا شروع تدوین منشورها و متون بین‌المللی که در آراء و نظریات اندیشمندان غربی نمود می‌یابد. دسته دوم با شروع تدوین منشورهای جهانی در سال ۱۹۳۱ آغاز می‌گردد و متون جهانی حفاظت را تا پیش از منشورهای میراث ناملموس دربرمی‌گیرد. دسته سوم منشورهای مرتبط با میراث ناملموس بوده که زمینه‌های آن از سال ۱۹۹۲ آغاز شده^۶ و تاکنون ادامه دارد. ملاک این تقسیم‌بندی تفاوت در نوع شناخت و منظر نگاهی است که در

نگاه اسلام‌شناسانه با نگرش حفاظت و مرمت که از مبانی اسلامی آغاز و به فعل مرمت و حفاظت منتهی شود. لازم به ذکر است شناخت اسلام و مبانی آن در حوزه‌ی تخصص اسلام‌شناسان قرار داشته و در توان و تخصص نگارندگان نیست؛ لذا از آنجاکه مقاله‌ی حاضر این موضوع را از منظر حفاظت معماری بررسی می‌نماید؛ مناسب‌تر دیده شد تا به رویکردهایی که بیشتر بر این حوزه اثرگذار بوده رجوع شود. رویکرد دیگری که به موضوع وجود دارد؛ تلاش برای «بومی-کردن»^۷ آراء جهانی حفاظت است. در این رویکرد غالباً رجوع به منابع فکری بومی از دریچه‌ی نگاه و در راستای موضوعاتی است که در جریان‌ات حفاظت غرب مطرح گردیده است. به‌عنوان مثال نوع توجه امروزیین غرب به مسئله‌ی تاریخ متأثر از مبانی فکری غرب و تحول در نوع نگاهی است که به هستی دارد.^۸ تأثیر پذیرفتن از این جریان بدون توجه به ریشه‌ها و علل فلسفی این نوع نگاه، امکان دور شدن از نظرگاه حفاظت برخاسته از زمینه را در پی دارد.

مقاله، در پی یافتن راهکاری «برخاسته از زمینه» به بررسی مصادیق و روش‌های حفاظت موجود که بخشی از سنت حفاظت ایران را شکل داده؛ می‌پردازد. لذا با سیر حرکت از مصداق به مفهوم تلاش شده تا مفاهیم دینی اثرگذار بر فعل حفاظت استخراج گردد. مصادیق توجه به امر معنوی و فراکالبدی در سنت حفاظت ایران از خلال مصاحبه شفاهی، برداشت‌های میدانی و کتابخانه‌ای استخراج گشته و با دسته‌بندی پارامترهای استخراج شده و مرتب کردن این کدها، به ریشه‌یابی این مفاهیم پرداخته می‌شود. با مراجعه به آیات مرتبط با موضوع و با بهره‌گیری از تفسیرالمیزان سعی شد در این باره از استنباط شخصی و سلیقه‌ای از دین، تا حد توان خودداری شود. در انتها با روش مقایسه تحلیلی، وجوه افتراق و اشتراک دو نگرش در تبیین وجوه فراکالبدی، مورد بررسی قرار گرفته است.

پیشینه‌ی موضوع

در سال‌های اخیر در حوزه‌ی مطالعات معماری ایران، جریان بازفهم و تبیین وجوه فراکالبدی، روند فزاینده‌ای داشته که نمونه‌هایی از تأثیرات امور فراکالبدی در خلق آثار معماری ایرانی را تبیین می‌کند؛ لکن این جریان بیشتر در حوزه

آثار با اصطلاحاتی چون ارزش قدمت، نور مبهم و رنگ‌باخته مذهب، مرمت احساسات، برانگیختن عواطف کهن، معنا، افسون تاریخی، شکوه و تعالی، جادویی و رازآمیز بودن بیان شده است (همان، ۱۱۱-۱۴۷).

نگرش پوزیتیویستی یا اثبات‌گرا؛ با رویکردی متفاوت در حوالی پایان نیمه نخست سده‌ی نوزده شکل می‌گیرد. این نگرش با نگاه تاریخ‌مند، منطق علمی و فروکش کردن طبع هنری و فردی همراه؛ و بر هدف مستحکم‌سازی، نگاه علمی، سندیت، بازگرداندن کارکرد، صداقت در حفظ مصالح اصلی و شکل‌تطور تاریخی مبتنی است.

در نگرش مدرن حفاظت در اواخر قرن نوزدهم نگاهی متفاوت به تاریخ و توجه به تنوع فرهنگی دیده می‌شود. در این دوره از مفاهیمی چون درک زیبایی الهی، حافظه گذشته اقوام، عناصر هویتی یا اخلاقی معماری، راز و رمز و حس بیم و شگفتی‌ای که با علم انعطاف‌ناپذیر متلاشی می‌شود؛ استفاده می‌گردد. به‌علاوه تأکید بسیاری بر اصالت مصالح و لزوم عدم تغییر آن شده که در عبارت «حفظ خاطره ملی با حفظ سنگ‌های اصیل» به‌وضوح بیان می‌گردد. در این دوره برای اثبات لزوم حفاظت صرف (Conservation) و ردّ مرمت، بر وجوه فراکالبدی متفاوتی از جمله ارزش الهی، ارزش تاریخی، کیفیات متجلی در حین ساخت و احساس و خاطرات فضا تأکید شده است.

سده‌ی بیستم را می‌توان تسلط اندیشه‌ی پوچ‌گرایی یا نیبیلیسم و نسبی‌گرایی در فلسفه دانست. در پی حذف خداوند (اعلام مرگ خدا یا پوچ‌گرایی توسط نیچه) ارزش‌های والا، بی‌اعتبار و غیرقابل بازگشت دانسته شدند. در حوزه‌ی حفاظت نیز، تحت تأثیر این تحولات، با گذار از قدرت مطلق ماوراءالطبیعه به ارزش‌های فرهنگی نسبی، بهای بیشتری داده شد. در این دوره هنر به‌جای حقیقت، معیار سنجش ارزش شد و شالوده‌ی حقیقت، بی‌همتایی و تاریخی بودن شناخته شد و مفاهیمی فراکالبدی همچون نسبت ارزش‌ها و تاریخ، فرآیند خلاق در مرمت، هویت و مانند آن مطرح گردید. هویت با الزامات خاص تاریخی یکی دانسته شده و تکامل همان تاریخ تعریف شده است (یوکیلهتو ۱۳۸۷، ۲۴۰-۲۳۹).

۱-۲. آغاز تدوین منشورها تا پیش از مطرح شدن

هر دسته بر نوع فهم ابعاد فراکالبدی در آثار معماری تأثیرگذار بوده؛ در ادامه نمونه‌هایی که کلیت رویکرد به وجوه فراکالبدی را در دسته‌بندی‌های ارائه شده نشان می‌دهند؛ بیان می‌شوند.

۱-۱. پیش از تدوین منشورها

پس از تخریب‌های وسیع آثار ناشی از تحولات جامعه غرب در صنعتی شدن، مدرنیسم، تغییر در نوع زندگی و نگرش جریان حفاظت معماری به شکل امروزی آن در غرب شکل گرفت. در این دسته، تأثیر چند نگرش مختلف را بر حوزه حفاظت می‌توان مشاهده کرد.

جریان توجه به آثار در قرن چهاردهم میلادی با نگاه نوستالژیک به گذشته به تدریج شکل گرفته و در آن به باقی‌مانده‌های ویرانه‌های روم به دید قداست‌بخشی نگریسته می‌شود (یوکیلهتو ۱۳۸۷، ۲۳). در قرن پانزدهم میلادی اومانیزم‌ها برای حفظ آثار از گزند تخریب‌ها، آثار را گواه ارواح آسمانی کماکان زنده، افتخار روم و حامل پیام و خاطره‌های آسمانی گذشتگان توصیف کرده‌اند.

مقطع بعدی به عصر استدلال و روشنگری شناخته می‌شود که سه مفهوم فراکالبدی مهم در آن مطرح می‌شود: «زیبایی» به معنی یکنواختی، لطافت، تغییر تدریجی و تازگی، «خوش منظر بودن» به معنی ناهمواری، دگرگونی، پیری و فرسودگی و نیز مفهوم «تعالی» که با بزرگی ابعاد، هیبت، وحشت و عظمت مفهوم بیان شده است. در این دوره «زبان تاریخ جایگزین یا هم‌رتبه زبان خدایان» (دیدرو نقل از یوکیلهتو ۱۳۸۷، ۶۰) توصیف می‌شود.

مصادف با انقلاب فرانسه در پایان سده هجدهم، نگاه یادمانی یا توجه به آثار دوره کلاسیک پدیدار شد. در پاسخ به تخریب‌های وسیع آثار در این دوره، وجوهی مانند خوبی، زیبایی، معنویت، اخلاق، شرافت و افتخار در دفاع از آثار در برابر نظر مخالفان بیان گردید. تأکید بر جنبه‌های انسانی و آرامش سرزمینی و خاطرات نیز در برابر موج انتقال آثار به موزه‌ها مطرح شد.

رمانتیسیم نیز از جریان‌های مهم تأثیرگذار بر حفاظت جدید بود؛ این جریان با برانگیختن عواطف کهن و غرور ملی به آثار، حفظ این نشانه‌های تمدن را ترغیب می‌کند. این نگرش با نگاهی احساسی به آثار همراه می‌شود و وجوه فراکالبدی

مفهوم میراث ناملموس

دسته‌ی دوم شامل متون بین‌المللی و منشورهای جهانی حفاظت می‌گردد که از این طریق به گستره‌ی وسیع‌تری از کشورهای غربی نفوذ کرد. از نمونه‌های ابعاد فراکالبدی مطرح در این متون، می‌توان به چند مورد اشاره کرد: در این منشورها وجوه فراکالبدی اثر با مفاهیمی مانند معنا، ارزش، ابعاد روحانی، اصالت و مانند آن بیان شده و از جهانی شدن ارزش‌ها سخن به میان آمده که به معنای ارزش قدمت، منحصر به فرد بودن، سندیت تاریخی و ارائه‌ی شاهده‌ی از گذشته اقوام و موارد مشابه شناخته می‌گردد (توصیه‌نامه ناپروبی ۱۹۷۶). در سایر منشورها از تنوع و محلی بودن ارزش‌ها نام برده می‌شود که می‌تواند معنوی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، زیبایی‌شناختی، تاریخی و علمی باشد (بورا ۱۹۹۶؛ سنت آنتونیو ۱۹۹۶؛ منشور میراث معماری اروپا کنگره آمستردام ۱۹۷۵).

یکی دیگر از کلیدواژگان مبین وجوه فراکالبدی در این متون، معنا است که با منابع اطلاعاتی و سنجش همه جنبه‌های اصالت اثر، روحیه‌ی جمعی مردمی، اهمیت و یا برجستگی فرهنگی به معنای ارزش زیبایی‌شناختی، تاریخی، علمی یا اجتماعی تعریف می‌گردد (منشور بورا ۱۹۹۶؛ منشور شهرهای تاریخی ۱۹۸۵؛ نارا ۱۹۹۴؛ توصیه‌نامه‌ی حفاظت از اموال فرهنگی ۱۹۶۸).

وجوه روحانی، تضمین‌کننده‌ی تاریخی بودن شهر یا محوطه‌ی تاریخی دانسته شده و پیام و مفهوم معنوی در رسوم و سنت‌هایی مانند الگوهای اسکان، روش‌های عرفی بهره‌گیری از زمین و باورهای مذهبی نمود می‌یابد که حیات جمعی را تغذیه کرده و آن‌ها را به گذشته پیوند می‌دهد (منشور حفاظت از شهرها و محوطه‌های شهری در واشنگتن در سال ۱۹۸۷؛ بیانیه سنت آنتونیو ۱۹۹۶).

در دهه‌های پایانی قرن بیستم توجه به تعریف میراث فرهنگی دچار تحولی بنیادین شده و از حوزه‌ی میراث ملموس به میراث ناملموس نیز تسری می‌یابد. برخی منشورهای این دسته زمینه‌ساز ورود این مفهوم جدید به حوزه حفاظت گردید. «بررسی امکان نشر یک راهکار جهانی برای حفاظت از فرهنگ عامه» اولین منشور در این زمینه است که در سال

۱۹۷۱ منتشر شد. در ۱۹۸۹ «توصیه‌نامه‌ی حفاظت از فرهنگ سنتی و فولکلور» انتشار یافت. یکی دیگر از فاکتورهای تأثیرگذار بر اهمیت یافتن بُعد ناملموس، کنوانسیون ۱۹۹۲ ایالات متحده درباره تنوع زیستی بود که بر اهمیت احترام و حفاظت از دانش بومی و حرف جوامع سنتی تأکید داشت. همچنین ردپای اشاره به میراث ناملموس را در منشور جدید ایکوموس می‌توان دید که زمینه را برای تدوین کنوانسیون ۲۰۰۳ پاریس آماده می‌کند.

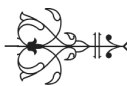
۱-۳. پس از مطرح شدن مفهوم میراث ناملموس تا کنون

در دهه‌های پایانی قرن بیستم جریان حفاظت، همراه با موج نگاه پست مدرن، سمت‌وسوی متفاوتی به خود می‌گیرد و بر نوع نگاه به وجوه فراکالبدی در آثار نیز تأثیر می‌گذارد. در کنوانسیون جهانی حفاظت از میراث ناملموس ۲۰۰۳ در پاریس میراث ناملموس به پنج دسته تقسیم و بر اهمیت پیوند درونی میراث ملموس و ناملموس با یکدیگر تأکید شده است (چراغچی ۱۳۸۳، ۲۵۰).

در متون این دوره ارزش‌های ناملموس شامل خاطرات، عقاید و دانش بومی مرتبط با مکان مطرح می‌گردد و بر اهمیت حفظ و صیانت این ارزش‌ها به شکل محلی تأکید شده است (بیانیه کیمبرلی). توجه به حفاظت از تجارب معنوی و اجتماعی، آداب‌ورسوم و دانش بومی در بیانیه‌ی شیان (۲۰۰۵) ترسیم شده است. توجه ویژه به مفهوم روح مکان در این دوره با اختصاص یافتن بیانیه کپک (۲۰۰۸) به این موضوع دیده می‌شود. این بیانیه اجزاء کالبدی، معنوی و انسان متعامل با بنا را به‌عنوان عواملی که به مکان، معنا، ارزش، احساس و راز می‌بخشند؛ تعریف می‌کند.^۷

تنوع واژگان کلیدی و تفسیر آن‌ها نشان دهنده تأثیر جهان‌بینی و نگرش حفاظت غالب در هر دوره بر نوع فهم و بیان این وجوه در آثار است. در جدول ۱ واژگان کلیدی بیان‌کننده‌ی وجوه فراکالبدی هر دسته استخراج و نوع فهم و برداشت از این واژگان، در قالب عبارات مختصر بیان شده است.

جدول ۱. دسته‌بندی سیر تطور وجوه فراکالبدی در نظریات و منشورهای غربی (مأخذ: نگارندگان)

گستره‌ی زمانی	نگرش غالب تأثیرگذار	واژگان معرف وجوه فراکالبدی	شرح وجوه مورد اشاره در واژگان کلیدی
۱. پیش از تدوین منشورها (از قرن چهاردهم تا نوزدهم میلادی)	نوستالژیک	قداست	حامل پیام آسمانی بودن بقایای ویرانه‌ها
	استدلال و روشنگری	زیبایی، تعالی	یکنواختی و تغییر تدریجی، عظمت مفهوم در ویرانه‌های رم
	یادمانی	یادمانی، خاطره‌ای	تأکید بر وجوهی از قبیل خوبی، معنویت، اخلاق، جنبه‌های انسانی و آرامش سرزمینی در آثار کلاسیک
	رمانتیک	عواطف کهن، غرور ملی	توجه به وجوه احساسی مانند ارزش قدمت، افسون تاریخی، معنویت، مرمت احساسات در آثار تاریخی
	پوزیتیویستی	وجه علمی، سندیت اثر	در نظر داشتن نگاه تاریخ‌مند و علمی و افول جنبه‌های هنری و فردی در مواجهه با آثار
	مدرن	ارزش تاریخی، خاطرات فضا، اصالت مصالح	اشاره به جنبه‌های هویتی، اخلاقی، راز و رمز، حافظه گذشته اقوام و منحصربه‌فرد بودن در حفظ آثار
	نسبی‌گرایی و نیپیلیسم	ارزش هنری، تاریخی	سنجش ارزش آثار به‌وسیله هنر به‌جای حقیقت، و تبیین حقیقت با وجه تاریخی و بی‌همتا بودن اثر
۲. آغاز تدوین منشورها تا قبل از ایده میراث ناملموس (۱۹۳۱ - ۱۹۹۲)	سیاست‌گذاری در سطح جهانی متأثر از نگرش‌های دوره مدرن	تنوع ارزش‌ها	تاریخی، اقتصادی، اجتماعی، منحصربه‌فرد بودن اثر
		وجه روحانی	تاریخی بودن اثر
		معنا	منابع اطلاعاتی، اصالت، ابعاد زیبایی‌شناختی، تاریخی، علمی یا اجتماعی
		مفهوم معنوی	سنت‌هایی چون الگوهای اسکان، روش‌های بهره‌گیری از زمین، باورهای دینی
۳. پس از طرح مفهوم میراث ناملموس (۱۹۹۲ تا کنون)	سیاست جهانی متأثر از نگرش‌های معناگرا	میراث ناملموس	سنت‌ها و ابزارهای شفاهی و زبان، دانش‌های مرتبط با کیهان، رسوم و آیین‌ها، هنرهای نمایشی، مهارت در هنرهای سنتی
		ارزش‌های ناملموس	خاطرات، عقاید و دانش بومی، تجارب معنوی و اجتماعی، آداب‌ورسوم
		روح مکان	اجزاء معنوی و انسان متعامل با بنا، معنا، ارزش، احساس، راز

رجوع به دو منبع اصلی نگرش اسلامی و مصادیق حوزه‌ی حفاظت معماری راهگشاست. در این راستا، برای فهم مبانی اسلامی اثرگذار بر حفاظت آثار معماری در ایران به برخی متون مکتوب، مانند فتوت‌نامه‌ها و نیز منابع شفاهی مانند استادکاران سنتی و اهل فن و مصادیق معماری رجوع

۲. وجوه فراکالبدی در حفاظت آثار معماری در نگرش ایرانی - اسلامی
به علت کمبود متون مدون و مورد اتفاقی که به حفاظت از منظر ایرانی - اسلامی پرداخته باشد؛ برای شناخت و بازخوانی وجوه فراکالبدی آثار معماری دوره اسلامی ایران،

شده و به عبارتی از سه منبع عمده‌ی مکتوب، مصنوع و مسموع بهره گرفته شده است. از خلال این منابع برخی وجوه فراکالبدی مؤثر بر عمل حفاظت استخراج گردیده و با مرتب کردن این داده‌ها و انطباق آن با آیات و روایات دینی^۹ برخی تأثیرات اندیشه‌ی اسلامی بر حفاظت استخراج شد.

۱-۲. تجلی توجه به وجوه فراکالبدی از منظر اسلامی در حفاظت و معماری

نگرش اسلامی موجد تحول در نگاه انسان مسلمان در فهم وجوهی، ورای جهان مادی است. این جهان‌بینی بر بسیاری وجوه حیات، کیفیت و نحوه‌ی عمل انسان مسلمان اثرگذار می‌گردد. حفاظت و معماری نیز بدون شک از اندیشه‌ی اسلامی در این سرزمین اثر پذیرفته است.^{۱۰} برخی اصول که بر شناخت و درک وجوه فراکالبدی حفاظت ایرانی-اسلامی اثرگذار بوده بیان شده است.

۱-۱-۲. نگرش توحیدی

زیربنا و اصل دین اسلام توحید است و تمام امور مربوط به شرع فرع بر توحید. «توحید است که نبوت می‌خواهد و توحید است که معاد می‌طلبد» (طباطبایی ۱۳۸۱، ۲). توحید یک جهان‌بینی است و تمامی زندگی را تحت پوشش قرار می‌دهد؛ به همین دلیل عرفا و حکما، توحید را نوعی سیر و سفر، رفتار و عمل می‌دانند (طباطبایی ۱۳۶۷، ۱۵). این نگرش با باور به یگانگی خالق عالم و حضور مستمر وی در تمام آفرینش متجلی می‌گردد. این مقاله تأثیر نگاه توحیدی بر حفاظت را از نظر مبانی فکری در چهار محور اصلی زیر تقسیم‌بندی نموده است.

۱-۱-۱-۲. حضور دائم الهی

اولین و مهم‌ترین پیام دین اسلام، پیام «لا اله الا الله» است که در صدر اندیشه و جهان‌بینی اسلامی قرار دارد. در نگرش عرفانی-اسلامی، «وجود» جز حضور الهی نیست.^{۱۱} بر اساس اصل مراتب وجود همه عالم چه صور مادی و چه وجوه فراکالبدی با اصل الهی پیوند دارد و لذا در نگاه عارف مسلمان همه‌ی عالم تجلی حق است. در این منظر به استناد آیات شریفه «کل یوم هو فی شأن الرحمن: ۲۹» و «هو الأول و الآخر و الظاهر و الباطن (حدید: ۳)»، خداوند در آفرینش عالم حضوری مستمر و همیشگی دارد.^{۱۲} همان‌گونه

در اثر معماری نیز، برتری کالبد به‌واسطه حضور وجه فراکالبدی متعالی است که با نیت و درونیات سازنده پیوندی نزدیک می‌یابد. در سوره توبه به‌صراحت، برتری بنایی (مسجد) که بر اساس تقوای الهی بنا شده باشد؛ را بر بنای مسجد با نیت تفرقه بیان می‌کند (توبه: ۱۱۰-۱۰۷). و نیز ساختن مسجد بدون ایمان را با جهاد در راه خدا به همراه ایمان مقایسه کرده است (توبه: ۱۹). در ترجمه‌ی تفسیرالمیزان در توضیح این آیه، با تأکید بر اینکه وزن و ارزش عمل به زنده بودن و توأم بودن عمل با ایمان است؛ می‌گوید: «کسانی خیال کرده‌اند ... که عمل بی‌جان با عمل جان‌دار و دارای منافع پاک برابر است و خدای تعالی این عقیده‌ی آن‌ها را تخطئه کرده است» (طباطبایی ۱۳۶۳، ۹/۲۷۲)؛ لذا می‌توان گفت کالبد در خدمت نمود و حفظ معناست. نمونه‌های بسیاری از بناهای اسلامی ایران را می‌توان مصداقی از استخدام کالبد برای حفاظت یک معنای متعالی دانست. به‌عنوان شاهدی بارز، می‌توان به مقبره‌ی سیدگل‌سرخ یزد اشاره نمود. قبه‌ای که برای شاطری ساده، بر مدفن او ساخته شده است. شاطری که حرمت نان را به‌عنوان روزی مردم به‌خوبی نگاه می‌داشته است. پس از مرگ او را در خواب می‌بینند که از تنور آتشین گل‌سرخ بیرون می‌آورد.

تعیش اُبداء، و اِعْمَلْ لِآخِرْتِكَ كَأَنَّكَ تَمُوتُ غَدًا». و نیز نقل است از امام سجّاد (ع) که فرمودند: «لیس منّا من ترک دنیاه لِآخِرْتِه، و لا آخِرْتِه لِدُنْیَاه» (حکیمی ۱۳۸۰، ۸۰/۵ و ابن بابویه ۱۴۱۳ق، ۱۵۶/۳). لذا، برقراری اعتدال در حیات دنیوی و اخروی است که آبادانی این جهان را مایه‌ی آبادانی جهان دیگر قرار می‌دهد و علاوه بر آن اعمال را درخور وظیفه‌ی الهی انسان تعالی می‌بخشد.

در تعالیم دین اسلام بر عبرت‌آموزی و تعمق در آثار و نیز اهمیت مطالعه تاریخ و سرگذشت اقوام و سیر در زمین تأکید فراوان شده که نشانه‌ی اهمیت دادن به معنای این آثار است. این نگاه در نوع فهم میراث فرهنگی، به‌عنوان منبع عبرت‌آموزی^{۱۶}، آیه و مذكر بودن اثرگذار می‌شود (حجت ۱۳۸۰، ۵۵-۴۴). همچنین اعتقاد به بازگشت به‌سوی خدا یا نگرش معادی وجوه فراکالبدی‌ای را در حوزه‌ی عملی همچون توجه به حلال و حرام، درست‌کاری و حاضر و ناظر بودن همیشگی خداوند، وارد می‌سازد.

۳. تحلیل و مقایسه نگرش غربی و اسلامی حفاظت در

تبیین وجوه فراکالبدی

۳-۱. حوزه نظری حفاظت

از آنجاکه جهان‌بینی، غایت‌شناسی و رابطه‌ی علل و اسباب در دو نگرش مهم‌ترین تأثیر را بر نحوه‌ی تبیین وجوه فراکالبدی دارد؛ قیاس حوزه‌ی نظری بر پایه‌ی این موارد استوار است. در پی این مقایسه، تأثیرات حوزه‌ی نظری بر عمل و روش حفاظت در دو رویکرد مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

۳-۱-۱. مقایسه جهان‌بینی

یکی از تفاوت‌های اساسی نگرش اسلامی و غربی حفاظت، در تفاوت میان جهان‌بینی توحیدی و غیرتوحیدی قابل جستجو است. ظهور این تفاوت را می‌توان در «زاویه‌ی نگاه» و «وسعت نگاهی» که در هر جهان‌بینی وجود دارد؛ مشاهده کرد. منظور از تفاوت در زاویه‌ی نگاه، فهم، تفسیر یا قرائت‌های متفاوت یک موضوع از نظرگاه‌های متفاوت و مقصود از تفاوت در وسعت نگاه، عمق نگاه متفاوتی است که در هر نگرش وجود دارد و موجب پذیرش یا عدم پذیرش برخی وجوه فراکالبدی می‌گردد. به‌این ترتیب با

۲-۱-۱-۳. باور به امر غیبی و علل و اسباب فرامادی

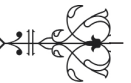
در نگاه اسلامی باور به امر غیبی که امری است فراتر از ادراک بشر، تأکید و از نشانه‌های انسان مؤمن شمرده شده است (بقره: ۳). این باور گستره‌ی وجوه فراکالبدی را فراتر از اندیشه مدرن برده و پذیرش تأثیر آن بر کالبد اثر را ممکن می‌سازد. در این نگاه خداوند علت‌العلل و سرمنشأ اسباب عالم است و به استناد «لا مؤثراً فی الوجود الا الله» تأثیراتی در عالم وجود قابل قبول می‌گردد که نگرش علمی و عقل بشری توان پذیرش و فهم آن‌ها ندارد. به‌عنوان مثال، انفاق موجب فزونی مال می‌گردد (بقره: ۲۶۱ و ۲۶۵) و ایمان با برکت (اعراف: ۹۶) و ناپاکی با کم شدن محصول زمین (اعراف: ۵۸) رابطه دارد که با نگاه پوزیتیویستی قابل اثبات نیست. این باور تأثیر عواملی چون توکل، ذکر، وضو، نیت الهی، دعا^{۱۷}، ایمان و تزکیه^{۱۵} را بر عمل حفاظت قابل قبول می‌سازد و لذا قرن‌ها تداوم مفاهیمی مانند اهلیت، استعداد و تربیت انسانی را در هنر و معماری و حتی حفاظت آثار ایران می‌توان دید. فتوت‌نامه‌ها و قواعد اخلاقی بیان شده در آن شاهده‌ی بر این مدعاست (ندیمی ۱۳۸۶؛ خان‌محمدی ۱۳۷۱)

۲-۱-۱-۴. باور به معاد

باور به معاد را می‌توان نتیجه‌ی مستقیم نگاه توحیدی دانست (ر.ک. طباطبایی ۱۳۸۱، ۲) که بر همه اعمال و افعال انسانی اثر می‌گذارد. در نگرش اسلامی وجه الهی نامیرا و پایدار است (قصص: ۸۸ و الرحمن: ۲۶ و نحل: ۹۶) و عالم آخرت با ویژگی جاودانگی و خلود تصویر شده است (طه: ۱۳۱؛ قصص: ۶۰؛ اعلی: ۱۷) دنیا و امور مادی دنیوی مقدمه و لازمه‌ی ورود به جهانی جاودان و ابدی است و در نهایت بازگشت همه امور به‌سوی خدا خواهد بود (بقره: ۴۶؛ بقره: ۱۵۶؛ انبیاء: ۹۳؛ مؤمنون: ۶۰)

لازم به ذکر است که باور به معاد و گذرا بودن دنیا به معنی گوشه‌نشینی و بریدن از دنیا نیست. به فرمایش حضرت رسول (ص) «لا رهبانیه فی الإسلام» (ابن‌حیون ۱۳۸۵ق، ۱۹۳/۲) در دین اسلام همچنین به تلاش برای روزی و ارزش کار و فعالیت در کنار باور به معاد تأکید فراوان شده است. امام حسن (ع) می‌فرماید: «اِعْمَلْ لِدُنْیَاكَ كَأَنَّكَ

«وجه فراکالبدی قریب» نامیده شده است. دسته‌ی دوم وجه فراکالبدی‌ای که به صورت غیرمستقیم در تکوین اثر معماری یا حفظ آن تأثیر می‌گذارند و تأثیر آن‌ها بر اثر مشهود و قابل اثبات با روش عقلی و علمی نیست. لذا شناخت و تشخیص آن‌ها دشوارتر و بالطبع بیشتر در معرض غفلت و فراموشی است. این وجه نسبت به وجه قریب، در مرتبه‌ی غیرمستقیم‌تری قرار داشته و با واسطه‌ی علل و اسباب عالم ماده (وجه فراکالبدی قریب) در حفاظت تأثیر می‌گذارد؛ لذا می‌توان این دسته را «وجه فراکالبدی بعید» نامید؛ در نتیجه با محدود کردن دایره‌ی نگاه، به علل و اسباب مادی و قابل فهم با عقل بشری، تنها عوامل فراکالبدی‌ای مؤثر شناخته می‌شوند که تأثیری ملموس، نزدیک و قابل اثبات بر کالبد دارند؛ درحالی‌که با بازتر شدن گستره‌ی نگاه، وجه دیگری که به صورت غیرمستقیم در تکوین و حفظ اثر مؤثرند به رسمیت شناخته خواهد شد. از سوی دیگر حذف وجه فراکالبدی بعید از نگرش حفاظت بر نوع فهم و برداشت وجه فراکالبدی قریب نیز اثرگذار است.

۳-۱-۲. مقایسه وجه فراکالبدی دو نگرش در حوزه عملی حفاظت

بدون شک نمی‌توان تأثیر نگرش حفاظت را بر روش و عمل آن انکار کرد. جهان‌بینی از طریق تعریف غایت‌ها، ارزش‌ها و معیارها به روش و مسیر حفاظت جهت می‌بخشد و در آن تحول ایجاد می‌کند. به‌عنوان مثال نگاه پوزیتیویستی و علمی بر غایت حفظ سندیت و ارزش علمی اثر تاریخی تأکید می‌کند؛ لذا نمی‌تواند نسبت به تغییرات در اصالت مصالح و سندیت اثر بی‌تفاوت باشد. به طریق مشابه نگرش رمانتیک به اثر، در پی حفظ احساس اثر است؛ لذا هر امری که منجر به اختلال در این کیفیت فضایی شود حتی نگاه صرفاً علمی به اثر را طرد می‌نماید.

نگرش دینی و اسلامی نیز بر نوع عمل و روش‌های حفاظت اثرگذار می‌گردد. به‌عنوان نمونه در نوع روش‌های حفاظت سنتی، نظام وقف به مثابه نظامی دقیق و کامل در پیوند با مفهوم خیر و باقیات‌الصالحات بوده و با هدف آبادانی عالم آخرت در خدمت آبادانی دنیوی به کار گرفته

زاویه و وسعت نگاه توحیدی، امور عالم در سنجش با مبدأ واحد الهی تعبیر و تفسیر گردیده و اجازه می‌دهد و جوهی که در نگرش کالبدی و مادی به عالم پذیرفتنی نیست؛ در دایره‌ی ادراک این نگرش قابل فهم گردد.

۳-۱-۲. مقایسه غایت دو نگرش

هر جهان‌بینی همان‌گونه که تعریفی از حیات و نسبت انسان با عالم ارائه می‌دهد؛ چشم‌اندازی از غایت و هدف او در عالم وجود را نیز تبیین می‌نماید. این غایت در سراسر مسیر و شئون حیات و نحوه مواجهه او با اجزای عالم اثرگذار است. باور به معاد در اندیشه‌ی اسلامی، غایت انسان را در ورای جهان مادی متصور می‌شود. شواهد باور به موضوع معاد در عرصه نظری و عملی^{۱۷} حفاظت آثار معماری ایران دیده می‌شود؛ از جمله در مبانی فکری منبعث از معاد، حیات و آبادانی دنیوی در خدمت حیات اخروی و معماری و هنر نیز در خدمت رشد، تعالی و حیات روحی و جسمی انسان بوده؛ در نتیجه تعمیر به معنای افزایش عمر بنا و تداوم خدمت به حیات بشر در سنت حفاظت ایران جایگاه برجسته‌ای داشته است^{۱۸} (ر.ک به عباسی ۱۳۹۲)

۳-۱-۳. مقایسه فهم کیفیات تأثیر علل و اسباب عالم در نگرش اسلامی اولاً به تأثیر اراده‌ی الهی بر علل و اسباب عالم تأکید گردیده^{۱۹} و در ثانی این علل و اسباب در سطوحی فراتر از عالم تکوین پذیرفته شده است. (طباطبایی ۱۳۶۳، ۴۳۱ و ۷/۴۳۲) بر این اساس می‌توان دو دسته‌ی علل و اسباب را در عالم دسته‌بندی کرد: علل و اسباب عالم ماده و علل و اسباب فراماده.^{۲۰} این باور موجد تحول در نوع فهم وجه فراکالبدی آثار می‌گردد که برای تحلیل دقیق‌تر این تفاوت، می‌توان دو دسته‌ی عمده از وجه فراکالبدی را در حفاظت مطرح ساخت:

وجه فراکالبدی‌ای که تأثیر آن‌ها در حفاظت اثر معماری مشهود و قابل سنجش عقلی و علمی است. این وجه در بسیاری نگرش‌های حوزه‌ی حفاظت مشترک است. مثلاً اقتصاد، کاربری، زیبایی‌شناسی، فرهنگ و مانند آن. از آنجاکه این وجه مستقیماً و از طریق روابط و علل محسوس بر معماری و حفاظت اثرگذار می‌شود؛ می‌توان گفت رابطه نزدیکی با اثر دارد و لذا در مقاله‌ی حاضر

صراحت موجود در بیان وجوه کالبدی و کمی وجود ندارد. در پی این ابهام، کاربرد رایج مفاهیمی که به‌طور مشترک در دوره‌هایی از تاریخ حفاظت غرب مطرح گردیده و تنها در لفظ با مفاهیم موجود در اندیشه اسلامی اشتراک دارند^{۱۱}؛ در وهله‌ی اول منجر به خلط معنایی این مفاهیم و سپس ترکیب نادرست آن با مفاهیم فراکالبدی موجود در آثار معماری و حفاظت امروز ایران شده است.

کاربرد اصطلاح ارزش اقتصادی در رویکردهای حفاظت میراث فرهنگی مثالی از این دست است که به‌نوعی معادل آن در نظام سنتی حفاظت ایران به شکل وقف ظهور می‌یابد که مصداق کامل نظام معنایی و کاربردی در حفظ آثار است. درحالی‌که ورود رویکرد سوداگرانه و اقتصادی برخاسته از نگرش غربی، در روش‌های احیای آثار ایران اثرگذار شده و باعث تبدیل بسیاری مساجد به موزه و ابنیه باارزش به هتل و رستوران و چای‌خانه شده است. از تبعات دیگر غلبه این نگاه علاوه بر تحت‌الشعاع قرار دادن بسیاری ابعاد معنایی آثار، کمرنگ شدن فرهنگ وقف است که خود بخش مهمی از میراث ناملموس و معنوی ایران را شکل می‌دهد.

وجوه فراکالبدی مطرح شده در نگاه اسلامی بدلیل آن که با منبعی الهی و وحیانی مرتبط است، فراکالبد را از زاویه نگاه انسانی مطرح نمی‌کند و در تبیین این وجوه گستره وسیع‌تری را مدنظر قرار می‌دهد. لذا اندیشه‌ی انسان‌محور غالب بر نگرش‌های حفاظت غربی توان دربرگرفتن تمام این وجوه، خاصه وجوه بعید را که درونی‌تر و پیوند خورده با باور هستند؛ ندارد. احیای نگرش اسلامی در تفسیر وجوه فراکالبدی موجد تحول در فهم و وسعت نگاهی خواهد شد که وجوه فراکالبدی بعید بسیاری را به حوزه حفاظت وارد می‌سازد؛ ازین‌رو تصریح این مطلب ضروری است که با حذف نگرش اسلامی از حفاظت ایران، معانی، مفاهیم و مضامین معنوی این میراث به‌تدریج «فراموش» یا «قلب» خواهد شد.

از سوی دیگر این وجوه در نگرش اسلامی از آنجاکه با باور درونی و اعتقادی فرد پیوند خورده و در اندیشه معادی وی ریشه دارد؛ بر تمام ارکان عملی و نظری حفاظت از جمله

می‌شود و تداوم حیات آثار را نیز در پی دارد. همچنین باور به معاد از آنجاکه با فردی‌ترین و درونی‌ترین احوال انسان و یاد مرگ و حسابرسی روز جزا همراه است؛ در مرحله‌ی مبانی نظری باقی نمی‌ماند و بر دقیق‌ترین اعمال انسان اثرگذار می‌شود. مفاهیمی چون غصبی نبودن و حرام نبودن مصالح، رعایت حقوق، درست‌کاری، کم‌کاری نکردن و مانند آن از تجلیات این باور در حفاظت و معماری سنتی ایران است. اصول اخلاقی چون امانت‌داری، توجه به حلال و حرام و عدم تضییع عمل خیر پیشینیان؛ بی‌آنکه در بخش‌نامه، کنوانسیون یا سبک و روش حفاظت نیاز به تدوین و قانون‌گذاری داشته باشد؛ با مراقبت درونی فرد در عمل حفاظت جاری می‌گردد. باور به حسابرسی اعمال بر اساس نیت درونی به‌تصریح حدیث شریف «الاعمال بالنیات»، نظارت بیرونی را به مراقبه‌ی درونی بدل می‌کند. به بیان روشن‌تر مهم‌ترین تفاوت تأثیر وجوه فراکالبدی در عمل حفاظت در دو نگرش اسلامی و غربی را می‌توان به این نحو خلاصه کرد که در نگرش اسلامی برخلاف نگرش غربی؛ عمل خنثی فرض نمی‌شود و به تعبیر علامه طباطبایی میان عمل جان‌دار توأم با ایمان و عمل بی‌جان خالی از ایمان تفاوت وجود دارد. کیفیت نیت و عمل نیز بر روح و معنویت مکان اثرگذار است. این مفهوم را مولوی درباره‌ی زنده بودن دیوار بهشت چنین بیان کرده است:

حق همی گوید که دیوار بهشت

نیست چون دیوارها بی‌جان و زشت

چون در و دیوار تن با آگهیست

زنده باشد خانه چون شاهنشهیست

زانکه جنت را نه زآلت بسته‌اند

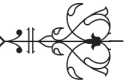
بلکه از اعمال و نیت بسته‌اند

(مولوی، ۴۷۵-۴۷۳/۴)

نتیجه‌گیری

از تحلیل و قیاس ارائه شده می‌توان استنباط کرد که میان نگرش اسلامی و غربی حفاظت در تبیین وجوه فراکالبدی آثار تفاوت‌هایی وجود دارد که ناشی از تفاوت جهان‌بینی پشتیبان این دو رویکرد است. از آنجاکه مفاهیم فراکالبدی با امور فراتر از ماده سروکار دارند غالباً در تبیین آن‌ها

قبیل «شاگرد چشم پاک و اهل» یا «شاگرد ناهل» حاکی از تفاوت میان انسان از این جهت است. محمل معنا بودن انسان و اثر در این نگرش به شکل وثیقی با نوع عمل وی بستگی دارد. می‌توان گفت در نگرش اسلامی میان سه رکن مهم عمل حفاظت یعنی موضوع حفاظت، روش حفاظت و عامل حفاظت یا انسان که در راستای اراده الهی حرکت می‌کند؛ ارتباطی تنگاتنگ برقرار است و این سه در سایه‌ی نگاه توحیدی به وحدت می‌رسند.

عامل، موضوع و روش حفاظت تأثیرگذار می‌گردد؛ لذا برای تداوم و احیای این وجوه در حفاظت با تأثیر از اندیشه اسلامی، توجه به تربیت افراد علاوه بر آموزش، محلی از اعراب یافته است. آن‌چنان که سبقه‌ی این موضوع در روش‌هایی مانند استاد-شاگردی، آداب حرف و فتوت‌نامه‌ها، در صنایع و حرف سنتی قابل بازخوانی است. از این رو عمل، خود به‌عنوان محملی برای انتقال معانی متعالی دینی به استخدام گرفته می‌شود و بخشی از غایت حفاظت و تداوم وجوه فراکالبدی را در فرآیند حفاظت کالبد شکل می‌دهد. نیز به‌طریق اولی در این نگاه، انسان خنثی فرض نمی‌شود و جایگاه وی حمل معانی متعالی یک سنت است؛ تعبیری از

پی‌نوشت

۱. «جنبش جهانی حفاظت ارزش‌های غربی را همچنان به‌طور عمومی منعکس می‌سازد» (ارباسلی ۱۳۹۳، ۱۵). یوکیلهتو این موضوع را تصریح می‌کند: «سیاست‌هایی که ابتدا در قالب اروپایی تکوین یافته بود؛ تاکنون در شمار فزاینده‌ای از بسترهای مختلف اجتماعی، فرهنگی و نیز واقعیات فیزیکی محک خورده است» (یوکیلهتو ۱۳۸۷، ۲۷۰).
۲. «قلب» به معنی منقلب و باژگونه و پنهان شدن اصل در بدل (دهخدا ۱۳۷۲ ذیل واژه قلب).
۳. در روش‌های سنتی در ایران عمل حفاظت در قالب فعل تعمیر به معنی عمربخشی و تداوم حیات اثر انجام می‌پذیرفته است. در این متن، به‌منظور پرهیز از تعدد مفاهیم، تسامحاً از یک اصطلاح برای هر دو حوزه استفاده شده است.
۴. از اصطلاح «بومی کردن» چنین بر می‌آید که این رویکرد تلاش دارد مفاهیمی که اصالتاً بومی نیستند را؛ بومی سازد.
۵. ملاصالحی نگاه موزه‌ای به تاریخ را در اثر تبدیل تاریخ الهی به تاریخ مادی و تلاش بشر برای یافتن هویت گمشده خود در آن می‌داند (ملاصالحی ۱۳۹۱ و ۱۳۸۵).
۶. پیش از آن در قانون حمایت از اموال فرهنگی به سال ۱۹۵۰ در ژاپن به اموال فرهنگی ناملموس شامل هنرهای کاربردی و نمایشی و اموال فرهنگی فولکوریک اشاره شده.
۷. از جمله دیگر نشست‌های مرتبط با این موضوع اجلاس ICCN ۲۰۱۴ اصفهان و نیز نشست ایکوموس با محوریت «تهدیدهای هویت: از دست رفتن سنت‌ها و خاطرات جمعی» ۲۰۱۵ در ژاپن است.
۸. گرچه توافق‌نامه‌ها و بیانیه‌هایی در حوزه میراث فرهنگی ایران وجود دارد اما بیشتر در حوزه‌ی تدوین قوانین و در مقیاس کلان سیاست‌گذاری میراث فرهنگی بوده و اکثراً متأثر از جریان جهانی این حوزه است (ر.ک: حجت ۱۳۸۰، ۳۹۳-۵۱۵؛ صمدی رندی ۱۳۷۸).
۹. در موارد زیادی در میان اهل فن این دستورات اخلاقی با آیات یا احکام مرتبط به آن شناخته می‌شوند. مثل قاعده ارحم ترحم که برگرفته از حدیث حضرت رسول (ص) است یا قاعده لاضرر و موارد مشابه.
۱۰. البته هر امری استثنائاتی نیز دارد. ممکن است در این دوره آثاری برای پادشاهان جائز و یا با نیت و نوع عمل غیراسلامی همراه باشد؛ لکن غرض شرح جهان‌بینی غالبی است که در دوره‌ای طولانی معماری و حفاظت ایران را تحت تأثیر قرار داده است.
۱۱. به استناد آیه شریفه ۱۱۵ سوره بقره
۱۲. اشاره به این اصل را در حرکت جوهری ملاصدرا یا نظریات ابن‌عربی نیز می‌توان دید. در این باور خداوند نمی‌تواند مانند ساعت‌ساز پیر جهان پنداشته شود که آن‌را آفریده و خود کنار رفته باشد!
۱۳. در آیات بسیاری از قرآن کریم بر حفاظت خداوند از عالم تأکید شده است. (بقره ۲۵۵، هود ۵۷، حجر ۱۷ و ۹، انبیاء ۸۲ و ۳۲، سبأ ۲۱، صافات ۷، طارق ۴، بروج ۲۲، انفطار ۱۰ و فصلت ۱۲)
۱۴. برای مطالعه بیشتر به مقاله‌ی «نیایش و آفرینش فضا» رجوع شود (اولیاء ۱۳۷۶).
۱۵. در تفسیرالمیزان ذیل آیه ۵۸ سوره اعراف آمده است: «اعمال حسنه و آثار ارزنده از گوهر پاک سرچشمه می‌گیرد» (طباطبایی ۱۳۶۳، ج ۸

- ص ۲۰۰). در حوزه‌ی خطاطی، طهارت و پاکی درون مؤکداً مورد توصیه بوده: داند آن کس که آشنای دلست/ که صفای خط از صفای دلست.
۱۶. واژه‌ی عبرت یکی از واژگان قرآنی به معنی عبور و گذشتن از معرفت محسوس به معرفت غیرمحسوس و پند حاصل از مطالعه آثار و اقوال گذشتگان است (حجت ۱۳۸۰، ۵۳) که خود متضمن معنای عبور از جسم و کالبد آثار و توجه به وجوه فراکالبدی برتری در آثار است.
۱۷. در تفسیرالمیزان ذیل آیه ۲۱ سوره سبأ آمده: «تنها جلوگیری آدمی از نافرمانی خدا، و تنها وادارنده‌اش به اطاعت او، ایمان به آخرت است؛ نه ایمان به خدا و رسول جدای از ایمان به آخرت» (طباطبایی ۱۳۶۳، ج ۱۶، ص ۵۵۳).
۱۸. در این نگاه تاریخ به خودی خود به دید قداست نگریسته نمی‌شود و حتی نگاه به گذشته نیز در جهت عبرت‌آموزی و رشد روحی و فکری انسان است. لذا در عمل بیشتر با تعمیر و حفظ مواجه است تا conserve کردن.
۱۹. «هیچ سببی از اسباب و هیچ علتی از علل نیست، مگر آنکه تأثیر آن به‌وسیله خدا و نحوه تصرفاتش به اذن خدا است» (طباطبایی ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۵۰۸).
۲۰. «تأثیر علل فرامادی به واسطه علل مادی در عالم نمایان می‌شود و به بیان دیگر در طول آن عمل می‌کند نه در عرض آن» (ر.ک به طباطبایی ۱۳۶۳، ج ۷، ص ۳۹۱).
۲۱. به تعبیر مولانا: اشتراک لفظ دائم رهن است اشتراک گیر و مؤمن در تن است

منابع

- ابن بابویه، محمد بن علی. ۱۴۱۳ ق. من لا یحضره الفقیه. تحقیق و تصحیح از علی‌اکبر غفاری. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی. ۱۳۸۵ ق. دعائم الإسلام. تحقیق و تصحیح از آصف فیضی. قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
- ارباسلی، آیلین. ۱۳۹۳. حفاظت معمارانه. ترجمه‌ی پیروز حناچی. تهران: مؤسسه‌ی انتشارات دانشگاه تهران.
- ارژمند، محمود. ۱۳۹۴. مرمت و اهلیت. رساله دکتری مرمت. دانشگاه هنر اصفهان.
- اولیاء، محمدرضا. ۱۳۷۶. مقدمه‌ای بر نیایش و آفرینش فضا. در مجموعه مقالات همایش معماری مسجد: گذشته، حال، آینده، جلد اول. اصفهان: دانشگاه هنر.
- براندی، چزاره. ۱۳۸۷. نظریه‌های مرمت. ترجمه‌ی پیروز حناچی. تهران: مؤسسه‌ی انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- چراغچی، سوسن. ۱۳۸۳. ترجمه‌ی کنوانسیون ۲۰۰۳ پاریس. مجله اثر (۳۷ و ۳۶): ۲۵۰.
- حبیبی، محسن، و ملیحه مقصودی. ۱۳۸۱. مرمت شهری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حجت، مهدی. ۱۳۸۰. میراث فرهنگی در ایران، سیاست‌ها برای یک کشور اسلامی. تهران: انتشارات میراث فرهنگی.
- حکیمی، محمدرضا و دیگران. ۱۳۸۰. الحیاه. ترجمه‌ی احمد آرام. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- خانمحمدی، علی‌اکبر. ۱۳۷۰. فتوت‌نامه‌ی معماران. ص ۲ (۵).
- شوان، فریتھیوف. ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵. حضرات خمس الهی. ترجمه‌ی محمود بینای مطلق. نشریه آفتاب ۱ (۵).
- صالحی، ابوذر. ۱۳۹۴. خلق مدام (درآمدی بر فلسفه حفاظت معماری). رساله دکتری مرمت. دانشگاه هنر اصفهان.
- صمدی رندی، یونس. ۱۳۷۸. مجموع قوانین، مقررات، آیین‌نامه‌ها، بخشنامه‌ها و معاهدات میراث فرهنگی کشور. تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- طباطبایی، سید محمدحسین. ۱۳۶۳. تفسیر المیزان. ترجمه‌ی محمدباقر موسوی همدانی. قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی.
- طباطبایی، سید محمدحسین. ۱۳۶۷. رساله در توحید. ترجمه و مقدمه و پاورقی همایون همتی. نشر ضحی.
- طباطبایی، سید محمدحسین. ۱۳۸۱. ۶۶۵ [ششصد و شصت و پنج] پرسش و پاسخ در محضر علامه طباطبایی: پرسش‌ها و پاسخ‌های اعتقادی، اخلاقی، تفسیری، حدیثی و عرفانی. به کوشش محمدحسین رخ‌شاد. قم: آل علی (ع).
- عباسی هرقله، محسن. ۱۳۹۴. شرحی بر سنت حفاظت معماری در ایران: با تکیه بر شواهد تاریخی حفاظت در مسجد جامع اصفهان. یزد: انتشارات دانشگاه یزد.
- فلامکی، محمد منصور. ۱۳۸۳. باززنده‌سازی بناها و شهرهای تاریخی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مجموعه‌ی پژوهش‌های بنیادی دفتر فنی: دفتر ششم. ۱۳۷۹. نظریه‌ها، آرا و اصطلاح‌های حفاظت بناها، محوطه‌ها و شهرهای تاریخی جهان. سازمان میراث فرهنگی کشور، دفتر فنی معاونت حفظ و احیا، گروه پژوهش.
- ملاصالحی، حکمت‌اله. ۱۳۸۵. سخنرانی درباره‌ی مفهوم تاریخ و مناسبت آن با مسئله‌ی مرمت و حفظ موارث فرهنگی. دانشگاه هنر

- اصفهان. خانه داوید. منبع شفاهی.
۲۲. ملاصالحی، حکمت‌اله. ۱۳۹۱. از معبد موزها تا موزه‌های عالم مدرن. *سوره اندیشه (آبان، آذر ۶۴-۶۵)*: ۲۸۷ تا ۲۹۰.
۲۳. ندیمی، هادی. ۱۳۸۶. *کلک دوست: ده مقاله در هنر و معماری*. اصفهان: شهرداری اصفهان.
۲۴. ویناس، سوالادور میونز. ۱۳۸۹. *نگره نگاهداشت معاصر*. ترجمه‌ی فرهنگ مظفر و دیگران. اصفهان: گلدسته.
۲۵. یوکیلهتو، یوکا. ۱۳۸۷. *تاریخ حفاظت معماری*. ترجمه‌ی محمدحسن طالبیان و خشایار بهاری. تهران: روزنه.
۲۶. ۰۱۹۹۶۷۹۵۰۹=https://books.google.com/books?isbn
۲۷. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13141&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
۲۸. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
۲۹. http://www.international.icomos.org/victoriafalls2003/ag14_e.pdf
۳۰. http://portal.unesco.org/culture/en/files/23863/10988742599Yamato_Declaration.pdf/Yamato_Declaration.pdf
۳۱. <http://www.international.icomos.org/charters/xian-declaration.pdf>
۳۲. whc.unesco.org/document/116778
۳۳. http://www.international.icomos.org/centre_documentation/declaration-igua%C3%A7u-eng.pdf

References

1. Abbasi Herafteh, Mohsen. 2015. *An Explanation of the Architectural Conservation Tradition in Iran, based on Historical Evidence of Protection in Jame' Mosque of Isfahan*. Yazd: Yazd University Press.
2. Arzmand, Mahmood. 2015. *Restoration and Legal Capacity*. PhD Thesis. Isfahan University of Art.
3. Brandy, Cesare. 2008. *Theory of Restoration*. Translated by Pirooz Hanachi. Tehran: University of Tehran Press.
4. Cheraghchi, Sousan. 2004. Translation of Convention 2003 in Paris. *Asar (36 and 37)*: 250.
5. Falamaki, Muhammad Manour. 2004. *Revival of Historical Buildings and Cities*. Tehran: Tehran University Press.
6. Collection of Fundamentak Researches of Technical Department: 6th Volume. *Theories, Comments and Idioms about Conserving Historical Buildings and Cities around the World*. Cultural Heritage Organization.
7. Habibi, Mohsen, and Maliheh Maghsoudi. 2002. *Urban Renovation*. Tehran: University of Tehran Press.
8. Hakimi, Muhammadreza et al. 2001. *Al-Hayat*. Translated by Ahmad Araam. Tehran: Publishing office of Islamic Culture.
9. Hojjat, Mahdi. 2001. *Cultural Heritage in Iran: Policies for an Islamic Country*. Tehran: Cultural Heritage Press.
10. Ibn Babveyh, Muhammad ibn-e Ali. 1992. *Man la-yahzaroh al-Faghih*. Edited by Aliakbar Ghafari. Qom: Islamic Publishing Office of the Society of Seminary Teachers of Qom.
11. Ibn Hayun, Naman-ebne Muhammad Maghrebi. *Daaem al-Islam*. Research and Edition by Asef Feizi. Qom: Al-e-Beit Institute.
12. Jokilehto, Jokka. 2008. *A History of Architectural Conservation*. Translated by Muhammad Hassan Talebian and Khashayar Bahari. Tehran: Rozaneh
13. Khanmohammadi, Aliakbar. 1992. Mason's Fotowwatnameh. *Soffeh 2* (5):
14. Mollasalehi, Hekmatollah. 2006. *Lecture about History and its Connections with Renovation and Preserving Cultural Heritage*. Art University of Isfahan. Oral Source.
15. Mollasalehi, Hekmatollah. 2012. *From Temple of Museums up to Museums of Modern World*. Soure-ye-Andisheh (October, November No 64-65): 287-290.
16. Nadimi, Hadi. 2007. *Friend's Pen: Ten Papers in Art and Architecture*. Isfahan: Isfahan Municipality.
17. Oalia, Muhammadreza. 1998. Introduction to Praise and Space Creation. *In Conference of Mosque Architecture: Past, Now, Future, Vol. 1*. Isfahan: Art University.
18. Orbasli, Ailin. 2014. *Architectural Conservation*. Translated by Pirooz Hanachi. Tehran: University of Tehran Press.
19. Salehi, Abouzar. 2016. *Continuous Creation (Introduction to the Philosophy of Preserving Architecture)*. PhD Thesis. Art University of Isfahan.
20. Samadi Rendi, Yunes. 1999. *Set of Laws, Rules, Regulations, Directives and Treaties of Cultural Heritage*. Tehran: Cultural Heritage Organization
21. Schuon, Frithjof. 2005 and 2006. Five Divine Holy's. Translated by Mahmud Bina Motlagh. *Aftab 1* (5).
22. Tabatabaee, Seyed Muhammadhossein. 1984. *Tafsir al-Mizaan*. Translated by Muhammad Bagher Musavi Hamedani. Qom: Allameh Tabatabaee Scientific and Intellectual Foundation.
23. Tabatabaee, Seyed Muhammadhossein. 1988. *A Treatise on Monotheism*. Translation, Introduction and Footnotes by Homayoun Hemmati. Zoha Publishing.

24. Tabatabaee, Seyed Muhammadhossein. 2002. *665 Questions and Answers with Allameh Tabatabaee: Religious, Moral, Interpretation, Hadith and Mystical Questions and Answers*. Compiled by Muhammad Hossein Rokhshad. Qom: Aale Ali.
25. Viñas, Salvador Muñoz. 2010. *Teoria Contempoanea de la Restauracion*. Translated by Farhang Mozaffar et. al. Isfahan: Goldasteh.
26. <https://books.google.com/books?isbn=0199679509>
27. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13141&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
28. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17716&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
29. http://www.international.icomos.org/victoriafalls2003/ag14_e.pdf
30. http://portal.unesco.org/culture/en/files/23863/10988742599Yamato_Declaration.pdf/Yamato_Declaration.pdf
31. <http://www.international.icomos.org/charters/xian-declaration.pdf>
32. whc.unesco.org/document/116778
33. http://www.international.icomos.org/centre_documentation/declaration-igua%C3%A7u-eng.pdf

Analytical comparison between Western Conservation Viewpoints and Islamic Ideology in Expressing Metaphysical Aspects of Architectural Heritage

Reza Abouei*

Assistant Professor in Art University of Isfahan School of Architectural Conservation.

Mohammad Reza Owlia**

Professor in Yazd University School of Architecture

Zohreh Yadegari***

PhD Candidate in Art University of Isfahan School of Architectural Conservation (Corresponding Author)

Shahab Efazat****

Architect- Graduated from Yazd University School of Architecture

Received: 29/06/2015

Accepted: 02/02/ 2016

Abstract

In creating and continuation of the life of architectural heritage, numerous metaphysical aspects have always been influencing; recognizing such aspects is a crucial point in conserving the works of every land. Today, hastened integration of historical countries with modern conserving current has led to a shift in definition and understanding metaphysical aspects of the works within such countries. Since a major part of methods, styles, instructions, definitions and even vocabulary of conserving heritage come along with scientific and technical aspects, they are considered neutral; they are allowed to enter the conserving system of Eastern and traditional countries, and gradually, the heart of the metaphysical concepts and contents of conserving in such countries has replaced the conserving tradition. Indeed, understanding and referring to metaphysics in Western view illustrates such issue and attempt in its revival and recovery beyond conserving the heritage physically, that is worthy. However, as it is stated in the basics of the contemporary heritage conserving, it is required to refer to thought and theoretical fundamentals of each country to safeguard native values.

Considering this point is essential from two perspectives: first, the effect that this shift leaves in understanding metaphysical aspects in today's Iranian conservation, and second, the necessity of transmitting metaphysical aspects hidden in the works to coming generations.

Consequently, this study seeks an answer to the question whether the metaphysical aspects can be used in western conservation viewpoint to express metaphysical aspects of Iranian architectural works? Thus, after taking a look over metaphysic in Western view, we compare it with Islamic-Iranian view.

To investigate the metaphysical issues in Western theories of conservation, this survey has referred to international texts, charters and the ideas of thought leaders in the field of architectural conservation, and according to how each era considers metaphysical points, it divides such texts into three sections and then, studies them. Then, among the texts of each section, the key terms introducing metaphysical aspects, explanations, definitions and the method of defining such aspects are extracted. It worths to point that only those Western intellectual currents which directly affect conservation are named. Consequently, instead of selecting a particular approach in western thought and generalizing it to

or comparing it with conservation current, this study tries to extract the Western philosophical and intellectual approaches from the very heart of available currents of conservation.

In architectural conservation in Iran there is a perspective called Iranian-Islamic whose meaning is the influence of Islamic belief and thought upon tradition of conservation architectural works during Islamic era of Iran.

This paper is going to find a “field-raised” approach to investigate the available examples and methods of conservation which form a part of conservation tradition in Iran. As a result, through moving from example to the concept, the attempt is to extract the religious concepts affecting the deeds. The examples of considering spiritual and metaphysical issues are derived from oral interviews, field and library works. Rooting such concepts takes place through arrangement of extracted parameters and codes. Referring to verses of Holy Quran related to the subject matter and also utilizing Tafsir al-Mizan, the personal interpretation of religious issues is prevented as much as possible. Finally, through analytical-comparative method, the similarities and the differences between two perspectives in explaining metaphysical aspects are discussed.

The analytical comparison indicates that the mentioned metaphysical aspects in Western view do not include all aspects of Iranian Architecture in Islamic Iranian view. The essence of these perspectives differs in a couple of views which originates in the difference between their ideology and basics.

Since the metaphysical concepts deal with beyond-materialistic issues, often they have no precision in expressing physical and quantitative aspects. Following this obscurity, the popular usage of the concepts proposed in different historical periods of Western conservation, and those have in common with concepts available in Islamic view solely in vocab, for the first step lead to semantic confusion of such concepts and then their incorrect combination with metaphysical concepts available in architectural works and today’s conservation in Iran.

Also, since the metaphysical aspects of conservation and architecture, in Islamic viewpoint, are integrated with monotheistic belief and resurrection of human, it does not propose metaphysics from humanistic view point, and considers a broader range in expression of such aspects. Therefore, it is required to assert that by deletion of Islamic perspective from Persian conservation, the spiritual meanings, concepts and the contents of such heritage is gradually “forgiven” and “feigned”. On the other hand, since such aspects are tied with individual’s internal belief and roots in his resurrection thought, they affect all practical and theoretical pillars of conservation including factor, subject matter and the method of conservation; as a result, to continue and revive such aspects in conservation, through Islamic reflection, training individuals along with education requires attention; as the precession of such issue is capable for review through tutor-pupil methods, professional customs and fotowatnamehs in traditional industries and professions. Thus, action itself as a content is employed to carry sublime religious concepts and constructs a part of conservation and enduring nature of metaphysical aspects in the process of conserving the body. Also, a fortiori, in this view, human is not neutral and his role is to carry the sublime meanings of a tradition. It worth to know that, in Islamic attitude, there is a close relationship between three pillars of conservation that are conservation subject, conservation method and conservation factor which is a human who moves along with divine will, and these three are united under monotheistic view.

Keywords: Metaphysical Aspects, Iran’s Islamic Architectural Heritage, Islamic Ideology, Western Conservation Viewpoint.

Managing Director: vice chancellor for
research-Iran University of Science and Technology

Editor-in-chief: Abdol Hamid Noghreh Kar

Administrative Director:

Mohammad Mannan Raeesi

Administrative assistant:

AmirHosein Yousefi

Persian literary Editor: Sara Motevalli

English literary Editor: Omid Khazaeian

Editorial Board Members:

Seyyed Gholam Reza Eslami: Associate Professor,
Tehran University

Hasan Bolkhari: Associate Professor, Tehran University

Mostafa Behzadfar: Professor,

Iran University of Science and Technology

Mohammad Reza Pourjafar: Professor,

Tarbiat Modares University

Mahdi Hamzeh Nejad: Assistant Professor,
Iran University of Science and Technology

Esmail Shieh: Professor, Iran University
of Science and Technology

Manoochehr Tabibian: Professor, Tehran University

Mohsen Faizi: Professor, Iran University
of Science and Technology

Hamid Majedi: Associate Professor, Science and
Research Branch, Islamic Azad University

Asghar Mohammad Moradi: Professor, Iran University
of Science and Technology

Gholam Hossein Memariyan: Professor, Iran University
of Science and Technology

Fatemeh Mehdizadeh: Associate Professor, Iran University
of Science and Technology

Mohammad Naghizade: Assistant Professor, Science and
Research Branch, Islamic Azad University

Ali Yaran: Associate Professor, Iran Ministry of Science,
Research and Technology

Design assistant: AmirHosein Yousefi

Reviewers for Volume3, Number9:

Bahman Adibzadeh, Associate professor, Shahid Beheshti
University

Azita Balali Oskuie: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art
University

Lida Balilianasl: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art
University

Mohammad Reza Bemanian: Professor, Tarbiat Modares
University

Mahdi Hamzeh Nejad: Assistant Professor, Iran University of
Science and Technology

Mohammad Manan Raesi: Assistant Professor, Iran University
of Science and Technology

Mohamad Ranjbar Kermani: Assistant Professor, Qom
University

Seid Mohammad Hoscin Zakari: Assistant Professor, Shiraz
University

Ali Omranipur: Assistant Professor, kashan University

Minoo Gharabeiglu: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art
University

Mohamad Bagher Kabirsaber: Assistant Professor, University of
Tehran

Mansureh Tahbaz: Associate Professor, Sahid Beheshti
University

Jafar Taheri: Assistant Professor, Ferdosi University

Abolfazl Meshkini: Assistant Professor, Tarbiat Modares
University

Ghasem Motalebi: Assistant Professor, University of Tehran

Asghar Mohammad Moradi: Professor, Iran University of
Science and Technology

Fatemeh Mehdizadeh Seraj: Associate Professor, Iran
University

of Science and Technology

Seid Rasool Moosavi Haji: Associate Professor, Mazandaran
University

Masood Nari Qomi: Assistant Professor, Kashan University

Ahad Ebrahimi Nezhad: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art
University

Parisa Hashempur: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art

Behzad Vasiq: Assistant Professor Jondy Shapoor University

▣ **The Latent Pattern of Spatial Arrangement in Iranian-Islamic Houses (Case study of Rasoulia House, Yazd)**

Hassan Ali Pourmand / Fatemeh Tabatabaei Malazi

▣ **Surveying the Tools and Methods of Creating Privacy in the Zinat-ol Mulk Traditional House in Shiraz (Based on the Quran Verses and Islamic Hadiths)**

Kourosh Momeni / Neda Naseri

Analysis of the Importance, Priority and Originality of Open Space in the Mosque

▣ Amir Salmani / Mohammad Hossein Rahimi / Mehdi Khakzand

▣ **Comparing of Stylistics of Iranian mosques architecture and Persian poetry**

Afsaneh Khatonabadi

Urban Management of Urban Economic Spaces in Islamic Era and Development and Application of it in Contemporary Iranian Cities

▣ Mohammad Hossein Sharifzadegan / Behzad MalekpourAsl

Analytical comparison between Western Conservation Viewpoints and Islamic Ideology in Expressing Metaphysical Aspects of Architectural Heritage

▣ Reza Abouei / Mohammad Reza Owlia / Zohreh Yadegari / Shahab Efazat

**The role of restorer in restoring monuments of Islamic culture and civilization
A review of restoration approaches in restoration knowledge based on human factor
in restoration**

▣ Mahmood Arzhmand / Ahmad Aminpoor